

BÓKA LÁSZLÓ

ÁNYOS PÁL EMLÉKEZETE

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1957. VI. 17-i felolvasó ülésén

Az elmúlt esztendő decemberében észrevétlen múlt el egy ünnep. 1956. december 28-án volt Ányos Pál születésének kétszázadik évfordulója. Csendes, meghitt, bensőséges ünnep lett volna amúgyis, a kis magyar család ünnepe, — hiszen Ányos nevét nem fogják megtanulni más népek fiai, irodalmunk történetének sem tartozik nagyjai közé. De ha az emléknep el is múlt jeltelenül, késve bár, mégiscsak emlegessük meg Ányos Pált. Legnagyobbjaink életművében ott a nyoma az ő szerény kezdeteinek is, irodalmi népiességünk egyik előfutára ő, politikai indulatú líránk egy sokáig kéziratban lappangó verséből is merített ihletet s a magyar szentimentalizmus történetének nem jeltelen alakja. Batsányi, ki szerette Ányos „bánkódó múzsájá”-t, méltán írta róla : „Valamíg a magyar nép helyet foglalhat a nemzetek között, nem fog elfeledkezni e poetájáról ; mert azoknak számában volt, akik egész életeket ünéki szentelték, s nyelvét, és ez által nemzeti létét, fentartották”.

Egész életében . . . Egész élete : huszonnyolc esztendő! S ebből is tizenkettőt rendházak falai közt töltött, Remete Szent Pál ősi magyar szerzetesrendjének fehér csuhájában. Költőnek is szerzetes, írói munkássága a múzsák szerzetesrendjének belső körében folyik. Nem sokkal nagyobb számú összes verséből ötvennyolc költői levél, panegyricus, emléksor s ezek javarésze költőkhöz szól. Szerzetes társain és költő társain kívül alig tudja más, hogy él és ír, legfeljebb még néhány rajongó kisdíák.

Élete térben is ilyen szűk. Életének terepe, Nagy-Esztergár, a szülőfalu, Komárom, Győr, Pápa, Székesfehérvár, a Dunántúl s innen csak noviciátusa viszi egy évre Mária-Nosztrára, az egyetemi esztendők Nagyszombatba és Budára s szerzetesi pályája Felső-Elefántra. Ennyit látott a magyar világból. A Duna—Tisza köze, a Tiszántúl, Erdély, sőt a Dunántúl déli része is ismeretlen marad számára. Külföldön sohasem járt.

Mi eshetett volna e kurta esztendők alatt, e szűk körbe zárva? Vizsgák, családi látogatások, ritka baráti találkozások, egyházi ünnepek, püspöklátogatások, egy-egy halálhír érkezte. A legnagyobb eseménye életének az, hogy egy eleven költő, egy valóságos lovaskapitány, Barcsay Ábrahám, barátságába fogadta s kurta együttlétük után leshette-várbatta leveleit. A szerelem csak

ábránd ebben az életben, valószínűleg testetlen ábránd, vagy egy lopva megpillantott arc, egy véetlen találkozáson váltott néhány merészebb szó szívdobogtató emléke, de talán csak olvasmányokból táplálkozó képzelgés, melynek izgalma annyi csak, hogy ez is tilos. Az élet örömeit korlátozottan, az élet gondját, harcát pedig sehogyan sem ismeri. Valóságos gondok csak akkor ködlenek láthatárán, midőn a jozefinizmus a szerzetesi életformát létalapjában látszik megingatni. Közvetlenül ez sem érinti; munkás, de védett és gondtalan élete változatlanul folyik tovább. A baráti aggodalom, a magány mélabúja, a nagyszombati és budai élet után való nosztalgia, a honfibú, az emberiség sorsán való merengés hullámozgatja kedélyét s midőn az első valóságos támadás éri, a betegség, rövid küzdelem után a halál győztes ércsarka alá hanyatlik. A kor nem kínál férfias küzdőteret számára. Rákóczi fegyvereit kimarta mára rozsdá, mikor megszületett, s halála esztendejében Martinovics Ignác lebergi professzor még csak azzal kelt érdeklődést személye iránt, hogy a Montgolfier-testvérek példája nyomán, egy léghajó költségeire bocsát ki gyűjtőívet. A kényszerű tétlenség s a passzív rezisztencia esztendei ezek.

Ezek a korlátok, az életkor, az életkörülmények, az életmód és a közéleti lehetőségek korlátai, így együtt, rabjukból fogékony és érzékeny költőt formálhatnak csupán. Nyilvánvaló, hogy nyolc évtizednyi élet önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki Goethévé nőjön s hiába forog meg valaki a vándorélet nyomorúságában s a politikai harcok csataterein, attól még nem lesz Petőfivé. De amennyire nem szabad egy költői életmű magyarázatából kifelenni azt, amit a személyi adottságok, a kivételes tehetség mértéke magyarázhat meg csupán, épp annyira hiba lenne nem látni, hogy a tehetség kibontakozásához idő s megfelelő életkörülmények, társadalmi viszonyok is szükségesek. Nem tudjuk, mire jutott volna az aggastyán Ányos, — éppúgy nem, mint azt sem, hogy milyen költővé formálódott volna egy kolostor keringőjén, olvasóját morzsoló, reverendás Petőfi. De Ányos művének ismeretében bizvást mondhatjuk, hogy a lét három döntő lehetőségében korlátozott Ányos e korlátok között vált azzá az érzékeny költővé, amilyennek ismerjük s szeretjük.

Nem ötletszerűen nevezem őt érzékeny költőnek. Költői nyelvének leggyakoribb jelzője és főneve az *érzékeny*, az *érzékenység* :

De magad mosolyogj érzékeny szívedben (Gyöngyösi árnyékához)
 Oly érzékeny szívvel áldozol Keménynek (Egy Nimfa ditséri Keményt)
 Közölhettyük máskor érzékenységedet (Alexis)
 Tetézve rajzoltad érzékenységedet (Virág Benedeknek)
 Verseimmel edgyütt érzékenységeim (Gadótzai Róth Klárának)
 Érzékeny örömmel töltse el napjait (uo.)
 Hogy érzékennyé lett az embernek szíve (Hérits Vintzének Rómában)
 Mellyel részegednek érzékeny részeim (uo.)

Melly érzékeny szívvel néz hazánk könyvedre (Az „Orvosi Oktatások”
szerzőjéhez)

Érzékeny hálát adj *Nagy Theresiának* (uo.)

Melyre méltán hevül minden érzékenység (Egy elenyészendő rósához)

Ah! töltsé szívedet érzékeny vigasság (Titkos Polyxena)

Érzékeny fellegbe borulnak szemeid (Megyesi Somogyi Jánosnak)

Kik gyenge szikrái érzékenységimnek (Bessenyei Györgynek)

Érzékeny gondolatok (egy versciklus címe)

Közlöm szerelmemet érzékeny sipommal (Érzékeny gondolatok, XI.)

Árulj el mellyemnek érzékenységéről (uo. XIII.)

Érzékenyebb tüzzel gyullasztya szívünket (uo. XXII.)

Kit a sors irigylett érzékeny ölednek (uo. XXIX.)

Hol trónussán látom érzékenységet (uo. XXXVIII.)

S így majd két szív vérzik érzékenységeden (Bessenyeinek)

Örül az ifjúság érzékeny tüzének (uo.)

Ó boldog békesség! melly gyönyörűséget

Osztasz bajnokinkra s melly érzékenységet (Barcsey Kapitánynak)

Dobogni fog szíved érzékeny ölében (Krajnik Lászlónak)

Kapott is borostyánt érzékenységgel (Barcsey Kapitánynak)

Mely emberré téssen érzékenységekbe . . . (uo.)

S nem néz hála-adó érzékenységekre (Az isteni gondviselés)

Mely érzékeny eset egy szűz életében (Kártigám nevezetes írójához)

Tartsd fenn Sándorodhoz érzékenységedet (uo.)

S festvén énekjekkel érzékeny szívedet (uo.)

S festvén nagy szívedet érzékeny versekben (Barcsey Kapitánynak)

Érzékenységeim egy kedves atyámfianak időnek előtte történt halálán

(vers-cím)

Melly lehömpölgetvén érzékeny tsöppeit (Egy terhes álomtalan éjjelemkor)

Boldog érzékenység, áldott buzgóságok (A régi magyar viseletről)

Battyáni Károly Eő hertzege halálán egy poetának érzékenységei (vers-cím)

Jelenti, keserve mély érzékenységet (uo.)

Érzékeny levelek (ciklus-cím)

Nézd el, barátom, az érzékeny szívnek rajzolásait (Érzékeny levelek I.)

Mert oly isten érzékenységet (uo. V.)

Nerinne érzékenysége (uo. a VII. levél címe)

Elég, hogy én bírom érzékeny hűségét (uo. VII.)

Van-é nyugodalma érzékeny szívében (Barcsey Kapitánynak)

Hol mennyei elméd érzékeny álmában (Barcseynek)

Hány szívre repdeztek érzékenységeim (A megaggott világtiának emlé-
kezete)

Kik kétségbe ejtik az érzékenységet (uo.)

Mivel érdemlettem érzékenységedet (Horváth Ádámnak)

*Kárpát bértzekeit vélnéd formájából,
Vagy Etnát lángokat okádni torkából,
Ugy nyulik felfelé setét tornyaival,
Megrázzván a földet buss morgásaival,*

(Az isteni gondviselés)

akár a ragadó karvalyt :

*A karval pediglen hajnal hasadtával
Kirepül az égbe, s ott lebeg szárnyával,
Vigyáz minden felé, hol kapna prédára,
Azután, mint villám, letsap a pajtára,
Felfüggeszt egy szeléd galambot körmére. . .
Ó láttam, hogy vitte kegyetlen fészkére!*

(uo.)

Ez az „ó láttam”, mint a valóság védjegye, mint hitelesítő bélyeg, ott van majd minden ábrázolásán. Ismerjük a szülői házat „Bakony erdeinek kies rejtekében”,

*Ott, hol egy dombotska fejebb emelkedik,
Mely díszességében szinte kevélykedik,
Két eleven forrás tsergedez tövében,
Kastalust képezné a folyó vízében.
Oldalát a gazdag gyümölcs fák szépítik,
Hellyel veteményes kertek ékesítik,
Sárgult kalászokkal kérkedik környéke,
Mellyet öntözgetett polgár verejtéke.*

(Gadótzi Róth Klárának)

Tudjuk, hogy szeretett a Gellért-hegyen üldögelni, hogy Komáromban megnézte a várat, „Hol egy szűz mosolyog Márs koszorújával” s a Dunaparton elnézte a rakodást s a hajósok mulatságát („Az hajók tsendesen uszák uttyaikat, Messzéről köszöntvén füstös partyaikat, S kirakván a révbé gondos javaikat, Vig áldozatokkal töltik oltárokat” Kónyinak); neki köszönhetjük, hogy ismerjük 1780 budai tavaszának tündéri képét :

*Bértzes hegyeinkről harsogó zajjával
Dől az olvadó hó zavaros habjával,
Melly az élő fákot pusztító árvával
Kidönti tövéből s elviszi magával.*

*Látnád itt uszkálni madárkák fészkeit,
Gerlitzék s rigóknak menedék helyeit ;
Kik szemlélvén Thetis kegyetlenségeit,
Egy asszu ágotskán átkozzák vizeit.*

*Szóllós kerteinknek gazdag határában
Már gyöngyök fénylenek tökéek bimbójában.
Ezek a jövő nyár hanyatlásában,
Bővséget ígérnek mives sajtójában.*

*Tiszta patakoknak pásitos széllyében
A: apró viola felélléd tövében,
Órül, hogy majd kies tavasz közepén
Bokrétává válhat Kloris szép kezében.*

*Az erdők készülnek zöld öltözetekkel
Szemeknek tetszeni vidámult színekkel
Mellyeknek leveli játszván Zefirekkel
Sóhajtást képzelnek lassu zergésekkel.*

(Kapitány Barcsaynak)

Elefánti remeteségének szomorú idején felvillantja egyik költői levelében hajdani farsangi örömeit („Itt van farsang vége, s még fánkot sem ettem, Mellyet néha-napján annyira szerettem! Nem látok ifjakat repülő szánokkal, Futni paripákat tsergő szerszámokkal” (Mészáros Ignátnak) s tudjuk, hogy magános bolyongásának társa a szelíd pásztori zeneszerszám volt: „Néha forrás mellett, néha árnyékokban Fújom furuglyámat tavaszi napokban” (Generális báró Orczinak).

Ez a költő nyitott szemmel lát s érzékeny szívvel érez. Költészetének behatóbb elemzése azt is megmutatja, hogy okos fővel gondolkodik. Világából csak egy hiányzik majdnem teljesen: a tett, a harc. Mély érzéseket s elmélyült töprengéseket visszhangzó költészetéből ezért hiányzik a szenvedély drámaisága, a stílus tettekesztő, magávalragadó ereje, költői nyelvéből a tett-értékű szavak súlya. Érzékennyé nem egy introspektív, világtól elforduló, csak befelé élő magatartás teszi, hanem mert akárhonnan nézi a világot, minden törekvés hiábavaló voltáról kell meggyőződnie. Ez a költő öröme született s az öröm minden kis alkalmának örül, sőt igyekszik megteremteni azt szűkös lehetőségei közt, ez a költő tele van „magyar buzgóság”-gal; ha az ősi Universitas Budára költözik, ha egy magyar tudós könyv, vagy egy regény megjelenik, ha egy új verset olvas, felajánlja magát a reménységre. Ámde nem történik egyéb, csak annyi történik, hogy az egyetem helyet változtat, hogy egy-egy könyv napvilágot lát. Minden más: állókép, vagy a mozdulatlanságnál is kétségbeejtőbb tett, oktan háború. Nem éri meg a kalapos király halálát, sem a franciaországi változásokat, életében csak annyi történik, hogy II. József lehántja kíméletlen kézzel azt a vékonyka ostyát is, amibe Mária Terézia keserű patikaszereit burkolta, az alkotmányos látszatú, nyájias abszolutizmust az alkotmányosságot nyíltan felrúgó, brutális abszolutizmus váltja fel.

Minden hiábavaló: ez a szentimentális költő meggyőződése. Egy Besenyeihez írott szép költői levelében a természet, az emberi élet, a történelem példáit idézve, olykor Kölcseyhez méltó keserűséggel teszi fel a mulandósággal küzdő ember örök kérdéseit. De a vers vége nem keserű kacaj, nem eget ostromló lázadás, hanem szelíd, rezignált sóhaj:

*Már az éjjelt hallom szólni értz szavával.
Nyugodj író tollam természet álmával;
Mit ügyelsz mulandó világ folyásával,
Mit meg nem változtatsz ezer lant hangjával.*

(Bessenyeinek)

Ezeket a sorokat egy huszonhárom esztendőös férfi, egy ifjú költő írta! S ha a pesszimizmus nem is áll távol ez életkortól (Petőfi is huszonhárom esztendőös volt, mikor a Felhők-et írta), de ez a majdnem békélt szívű pesszimizmus igen. Az ifjonti rajongást könnyen követheti a kiábrándulás, a kamasz-ábrándok felszálló köde mögül előbukkanó valóság könnyen kelthet kétségeket az élet értelme felől. De az nem életkori sajátság, hogy az ifjú költő aludni küldi tollát s azzal kél fel asztalától, hogy a világ folyásán ezer toll sem változtathat. Ezer toll talán nem, de az enyém igen! — ez lenne a természetes, vagy az, hogy eltöri tehetetlen tollát. De az semmiképp nem természetes, hogy aludni küldi. Kölcsey, a rajongó idealista majdnem a cinizmusig keseredik, Petőfi néha a feketét feketével tetézi. Ez a természetes. Ányos is eljut odáig olykor, hogy nem tudja feloldani pesszimizmusát a békés megnyugvás szelíd szavával. Egy ugyancsak „Bessenyeinek” írt versében, melyben Bessenyei költői sorsának konkrét problémájával küszködik, nem tudja elnyugtatni kétségeit, hanem a hiábavalóság falának rontó kérdés után, maga is majdnem a cinizmus vígaszát küldi barátjának :

*De mit nyersz végtére mélly gondolatiddal?
Tsatába jön szived bus indulatiddal, —
S Gellért tetejére ülén mucáiddal,
Jajgatol Hunyadi s Buda játékiddal.*

*Hányszor, midőn Zefir pihegő szárnyával,
Röpdős ablakodnál estvél homályával,
Búra fakad szived hegedüd hangjával!...
Mintha Mohátst látnád magyar nap nyugtával!*

*Sirva játszadozik a szél hangjaiddal,
Nyög a levegő ég sóhajtásoiddal!
Ki is nedvességet bus fogásaiddal
Harmatra olvasztva, s könyvez nótáiddal!*

*Szomorú barátom! áldd a végzéseket,
Kik már úgy rendelték nagy teremtéseket,
Hogy egy tsak kacagjon, más lehelléseket
Borult szemmel tégyen, s írjon bus verseket!*

(Bessenyeinek)

Ez az áldás átokkal ér fel, keserű gúnnyal szól a végzésekről, a sors kegyetlen részrehajlásáról. Ám siet prózában hozzáfűzni : „Már elég, — mert

majd ismét megszorodol". A vers alaphangja ugyan visszacsap még egy mondat erejéig: „Mitsoda keserves viszontagság! alig merjük az igazat megmondani, már könyvbe merülnek szemeink!" De aztán jó a remédium: „Éljünk mi a barátság boldogságával! nem esmértem még ennél tisztább gyönyörűséget . . ." S hogy a kesergető igazságtól a barátság öröméhez fordul, az nem kivételes fordulat. Ami a Bessenyeihez írott verséből a prózai kísérszövegbe szorul, az több versének befejezése. 1779-ben ezt írja egy verse végén:

*O te szent barátság! emberi nemünkre
Hogy folysz, mint balsamom, sebesült szívünkre
Tsak te nyujtsz íreket letapodt ügyünkre,
Midőn nem jön senki már segéltségünkre!*

(Kónyiinak)

Ezt az októberben kelt verset, egy ugyancsak Kónyihoz írt vers követi 1779 decemberében:

*Ládd, melly végzés nyomja hallandóságunkat.
Ezer jajj követi kis boldogságunkat,
Azért ne keseregj, s hív barátságunkat
Éljük vigan, bizván az égre sorsunkat!*

(Kónyiinak)

Mi van ennek a magatartásnak a mélyén?

Ányos Pál szentimentalizmusának kérdésében az utolsó szót WALDAPFEL JÓZSEF mondta ki „A magyar irodalom a felvilágosodás korában” című munkájában, sajátos módon nem a szentimentalizmusról, hanem a nemesi ellenállás irodalmáról szóló fejezetben. „Fiatal korában belépett a pálosrendbe. Azok közé tartozott, akik a család kívánságára éretlen fővel választott szerzetes étellel hamar meghasonlottak . . . Az igazi hajlamai és a szerzetesség közti összeütközés kivált az egyetem elhagyása, egy nyitramegyei kolostorban való remetéskedése idején vált súlyossá. Ezért is lett a szentimentalizmus első magyar költője . . . De elégedetlenségének nemzeti-politikai okai is vannak. Mindjárt II. József uralkodása kezdetén, 1782 májusában írja azt a költői levelét Barcsaynak, amelyben gyarmati népek gyötrelmeire utalva szólal fel az idegen elnyomás ellen” (i. m. 36—37 l.) Abban van igazság, hogy a szerzetesi élet, különösen annak Felső-Elefánton töltött szakasza, súlyosabbá tette Ányos csüggeteg, lemondó lelkiállapotát. Csakhogy az idéztem versek boldog egyetemi éveiből származnak, Budán keltek. Az is igaz, hogy elégedetlenségének nemzeti-politikai okai voltak, de semmiképp sem helyes ezeket II. József nyílt abszolutizmusához kötni, de nem is lehet, hiszen az idéztem versek II. József trónralépte előtt keltek. Azt hiszem, hogy nem szabad egész szentimentalizmusát szerzetesi életmódjából magyaráznunk, elégedetlenségét a jozefinizmushoz kötnünk.

Nincs annak semmi nyoma Ányos élete emlékei között, hogy családja a papi pályára kényszerítette volna, a család anyagi helyzete sem volt olyan, hogy az indokolná ezt a feltett kényszert. Sokkal valószínűbb, hogy Ányos, a pálosok pápai iskolájának neveltje, mint oly sokan, akik szerzetesi iskolában tanultak, maga választotta pályájának a szerzetességet. Családja vallásos hitben nevelte, valaha a család őrizte Basilides vértanú fejét ezüst ereklyetartóban s a család egy tagja, Ányos Kristóf, száz évvel előbb pálos szerzetes volt. A pápai iskola különösen alkalmas volt arra, hogy megszeresse a rendet. Ányos előbb a komáromi jezsuiták növendéke volt s a jezsuita iskoláztatás után, mely úgyszólván kizárólag latin grammatizálásból állt, a pápai pálosok magyar nyelvű oktatása, az a szabad szellem, mely a humaniorák mellé tanrendjükbe iktatta a számtant, a geometriát, a természetrajzot, földrajzot, csillagászatot és a kronológiát, az a hazafias szellem, mely a magyar nyelv, a helyes írás és fogalmazás oktatását célul tűzte ki, az évente kétszeri magyar színjátszás öröme oknak elegendő. Az első évek buzgalmát váratlan siker koronázta, 1774 őszén Nagyszombatba küldték az egyetemre. A nagyszombati egyetemen éppen akkor kezdtek szabadabb szelek fújdogni, olyan tudós tanárok nevelték, mint Dugonics András, a historikus Katona István, a Martinovics baráti köréhez tartozó, szabadgondolkodó Gyurkovics Ferenc. A budai teológiai tanulmányok alatt meglehetősen sok szabadsága volt, nincs nyoma költészetében sem, magánleveleiben sem annak, hogy terhesnek érezte volna a szerzetesi életet. Csak a Felső-Elefánton töltött esztendő volt terhére, csak az ottani kolostor szerzetesei ellen fakad ki egy versében. De magát a szerzetet, mely oly barátokkal kapcsolta egybe, mint Virág Benedek, Kreskay Imre s melyben bizonyos büszkeséggel nézték azt, hogy országos hírével költőkkel levelez, szerette. Bizonyára szabadabban gondolkodott szerzetes társainál s talán az ifjú vér buzgása megbánatta vele néha pályaválasztását. De hitében igazában nem rendült meg soha. A felvilágosodás nem volt egyértelmű a hitetlenséggel minden esetben. És Ányos versben ünnepli Bessenyei katolizálását. „A szeléd egeknek látlak árnyékában” — így kezdi versét s éppen a filozóf Bessenyei igaz hitén örvend:

*Mennyi változások egy ember kedvében,
Ki, noha filosof, tűz, villám eszében,
Mégis szüntelen nyög titkos keservében,
Míg az igaz hitnek nem nyugszik ölében.*

(*Bessenyeinek*)

1780-ban írja „Az isteni gondviselés”-t, 1781-ben „Gróff Eszterházi Pálnak pétsi püspökségre lett felemeltetését innepló versek”-et ír s nemcsak a versben mondja el, hogy Eszterházi pálos volt maga is („Pálma árnyékának hives rejtekében Lépett Eszterházi élte zsenyéjében . . . Vélte, hogy magános ájtatosságában, Töltheti napjait szent Pál barlangjában”), de a címhez írott jegyzetében külön is közli, hogy „Eszterházi Pál minekelőtte ezekre a méltó-

ságokra lépett, Első Remete Szent Pál rendének generálissa volt” s megjegyzeteli versének más pálos vonatkozású részeit is. A „Kalapos király” történet-felfogása jellegzetesen a hivatalos katolikus egyházi felfogást tükrözi s leveleiben is megeléjük mind rendjéhez való ragaszkodásának, mind pedig eleven hitének nyomait. „Édes anyáknak közelgető utolsó órájáról tudósított a napokban bátyánk” — írja öccsének — „esmered szívemet, hogy fájni tud, de nem tud sírni; én mind sz. áldozatommal, mind pedig minden napi imádságommal könyörgök érte az égnek”. Talán ennyi elegendő is volna bizonyosságul. De hadd idézzem még azt a verset, melyet Ányos legbizalmasabb barátja, Barcsay Ábrahám írt hozzá, felszentelése alkalmából:

*Miért az-időben, midőn Istenednek
Első áldozatot nyújtottál Egeknek,
Nem engedték nékem azon oltár mellett
Repdesve szent lelket látni fejed felett;
Egyfelől atyádat leborult orcával,
Egekre felemelt reszkető karjával,
Másfelől anyádat templom közepében
Némult testvéridnek gyászos seregében
Áldani rettegve s félni az atyától,
Ki megfosztva házok legszebb virágjától;
Lakodalmi pompa néked és idvesség,
De nékik áldozat s örök keserűség.
Nem látnak ők soha töled unokákat! . . .*

(Barátja fölszentelésére)

Ez a vers hiteles bizonyosság arról is, hogy Ányos szüleinek nem lehetett részük szerzetessé lételeben. — Változatlanul az a véleményem, hogy a papi-szerzetesi életforma csak korlátozó hatású volt Ányos életében, de ezt a korlátot, — a való világgal, a küzdelmes, harcos étellel való közvetett kapcsolatoktól elzáró korlátot, — ő maga csak elefánti magánccságában ismerte fel, ott sem a világi és papi élet ellentétére döbbent rá, hanem a pápai, nagyszombati, budai élethez, a szabadabb életű, derűsebb rendházakban töltött napjaihoz mérte az elefánti komorabb fegyelmű rendház életét. Ahhoz volt szokva, hogy költőtársai leveleit körözik, lelkesülten olvassák rendfőnökei, rendtársai, — Felső-Elefánton cenzurálták, sőt elrekkentették leveleit, idegen címekre íratott magának. De ez csak egy esztendő fájt tapasztalata volt. Ha Ányost belekényszerítették volna a papi-szerzetesi életbe, ha a szerzetesi életformát nyűgnek érezte volna, talán eljutott volna ezen keresztül a lázadásig, a tette-re-indító szenvedélyig. De költészetére — mint az már az eddigiekből is kiséjlik — nem a lázadás, hanem a hiábavalóság tudata, a már-már békélt lemondás jellemző s mi ennek keressük nyitját:

Nem kevésbé elfogadhatatlan SZERB ANTAL nézete, ki egyébként igen gazdag „Magyar preromantika” című tanulmányában, a felvilágosodás

lényegét kilúgozó elméletét alkalmazza Ányosra : „Egész egyénisége mintegy azt bizonyítja, hogy az új stílustörekvésnek, ha igazi lírai hangokat akart találni, szakítania kellett a klasszicizmussal és felvilágosodással és a pre-romantikához kellett csatlakoznia” — írja s „enyészetromantiká”-ról, „enyészet-fantáziák”-ról beszél s oly vágyakat tulajdonít Ányosnak, mint az „egyesülés a halottak birodalmával” s úgy látja, hogy számára „lassanként az egész világ kísértetivé lesz”. SZERB morbid Ányosa épp oly idegen a valóságos Ányostól, mint SZERB idegen Ányos korától, annak nyelvétől. A történetietlen látásmódnak megdöbbentő elszólása az, hogy Ányossal kapcsolatban „mulatságosan régies és esetlen sorok”-ról ír. Nem kevésbé hibás SZERB történeti antitezise sem : „Mária Terézia korában” — írja —, „mikor a magyarság legszámottevőbb eleme „letépte fényes nemzeti bélyegét”, a magyar írók külön magyar kultúra megteremtéséért hadakoznak, — II. József korában, mikor a nemzet passzíve ellenáll a király törekvéseinek, az írók felismerik ezeknek a törekvéseknek a szellemi termékenységét és melléjük szegődnek”. Irodalmunk viszonya a jozefinizmushoz nincs ugyan máig sem megnyugtatóan tisztázva, hogy azonban ilyen elmés paradoxia jellemezné, azt éppen Ányos példája cáfolja.

Ányos első ismert költői munkája egy Ovidiusfordítás, mely a XVIII. század hetvenes éveinek derekán készült. Ezzel jegyezte el magát a magyar nyelvű költészettel. 1777-ben költői levéllel fordul Virág Benedekhez s ebben többek közt ezt írja :

*Ne álmélkodgy pedig, hogy magyaról írok,
Mert ha emlékezem, örömben sírok !
Miként műveltetik édes anya nyelvünk
S ezzel sír szélyéről életre jön nevünk !*

(Virág Benedeknek)

1778 júliusában Kreskay Imréhez írt levelében így ír Budáról :

*A magyar íróknak gyullaszt serénsége,
Kik tollával ujjul nyelvünk ékessége.
Hidd el, alig hittem szikrázó szememnek
Midőn fényét láttom született nyelvemnek.
Hogy magyaról olvas ! idegennem véltem,
Míg végre eszemtől bizonyoságot kértem.*

(Kreskay Imrének)

S a versben rajongva ír Orcziról („Aggott Orczit látom mint a sast ifjadni”), Barcsayról, Bessenyeiről s végül az ég s föld teremtőjéhez fohászkodik „Hány istápot küldesz István országának, Hogy fényét emeljék holt magyarságának”. Első nyomtatásban megjelent verse Rátz Sámuel budai orvosprofesszor „Orvosi Oktatások” című művének 1778-ban kiadott második kiadása elején

látott napvilágot. „Lefüztetted, hidd el, nagy részét adódnak, Mellyel adós voltál anya országodnak, A midőn éltető szerekl segített, Kitől magad előbb életedet vetted” — írja s naiv lelkesültséggel festi a közegészségügy előhaladásának hatását („Bátran danol már most a polgár mezein . . . Mert nem fél mostoha halál kaszájától”) s dicséri Mária Teréziát, ki „Ebben is akarta, hogy javuljon hazánk”, végül pedig rajongó képet fest a meg újhódó Budáról, melynek olvastán Eötvös „Bucusu”-jának soraira kell gondolnunk („Császárról szól a francia fiának, Büszkén mutatja Róma ó falát, Hellásznak kincse egy elomló rom”):

*Mérsékelheted-e öröm könyveidet,
Ha Buda várára veted szemeidet?
Egek, miként derül régi fényessége,
Miként terjed világ előtt ditsősége;
Hogy kutfeje minden szép tudományoknak,
Melly első tzimere híres országoknak.
Görögök Athénást égig magasztalták,
Mások Capitolnak tudósit tsudálták,
Frantziák Párisnak élnek nagy nevével,
Kérkedik Anglia Londonnak hírével:
Magyar, elégedgy meg anya városoddal,
Könnyen azokkal érsz okoskodásoddal.*

(Az „Orvosi Oktatások” szerzőjéhez)

Mikor verseit először gyűjti kötetbe kiadási szándékkal, az „Elöl járó beszéd”-ben, amely 1778-ban kelt, végigpillant az emberiség fejlődésén, attól a kortól, amikor „senki sem uralkodott polgár társain”, azokig az időkig, midőn „a fegyverek vér özönnel kezdték süllestzeni a világot” és felteszi a kérdést: „. . . vallyon melly százod volt emberi nemünkhöz illendőssebb? Az-é, melly a szép tudományokat bötsülte, vagy melly szüntelen háborúba foglalatoskodott? Ez nemzeteket hódolt, járomba fogva a természet szerint szabad embert, rablásokból tárházat épített; amaz pedig jó polgárokat alkotott. . . Kérdezzük tsak e valóságot édes hazánktól! Könyves szemekkel fogunk az elfolyt időre vissza tekénten, és mostani boldogságunkból fogjuk inkább mérsékelni, minémű szörnyűségeket okoztak a véghetetlen hadakozások. De már magyar nemzetünknek is megengedték a kegyes végezések kostolni azt az édességet, melly a szép tudományoknak gyakorlásából szívárkodik. . . Titkos öröm könyvekkel láttyuk most, mind egyéb tudományoknak hazánkban bötsét, mind pedig főképpen anya nyelvünknek míveltetését.” Hadd idézzem még itt egy levelét, melyet ugyanez esztendőben Bárótzai Sándornak írt: „Hányszor könyveztem szívembe, midőn sok nagyra született elméket inkább gyönyörködni láttam egy tzifra paripában, egy vonyott tsévés puskában, hogy sem a szép tudományok gyakorlásában! Sőt pirulva hallottam, midőn tsak az idegen nyelveken való beszédeket folytatták, mintha szégyenlettek volna magyarul szólni!”

Ezek az első megszólamlások tele vannak elszántsággal és reménységgel, de ugyanakkor egy súlyos helyzet veszedelmének tudatával. A magyar nyelv felvirágzásában, az irodalom és a tudomány hatalmában bízik, ezek szolgálatára szánta el magát. De ugyanakkor a sír szélén látja a híre vesztett nemzetet, melyet az elnémetesedés és az oktalan háborúk értelmetlensége fenyeget. Ezek ellen érzi fegyvernek a nemzeti nyelv művelését, az irodalom és a tudomány fejlődését. Ez a felvilágosodás szelleme, az enciklopedisták biztakai így a műveltség világfordító erejében. A török harcokban, a vallásháborúkban, a függetlenségért vívott küzdelmekben kivérzett nemzet ifjú költője azért nyitja meg szívét a felvilágosodás eszméi előtt, mert ettől várja a művelt és dolgos polgárok békés világát. Van ebben a bizalomteli hangulatban valami labilitás. A nyugati népek felvilágosodása más körülmények között indult meg. Ott nem arról volt szó, hogy jó polgárokat kell nevelni, hanem helyet kellett biztosítani a már meglevő polgárság számára az államvezetésben. És ott nem volt már szó a nemzeti nyelvért folyó harerről, — ezt tőlünk nyugatra lényegében a renaissance megvívta a latinnal szemben s szomszédos nép gyarmatosító törekvései sem az angolokat, sem a franciákat, sem a németeket nem veszélyeztették. Nyugaton a felvilágosodás a nemzeti lét új minőségét, magasabb szintjét kellett hogy biztosítsa, nálunk ezt is, de egyben a pusztaság létét is. Ott tehát az enciklopedisták kulturális optimizmusa nem volt olyan abszurd, mint nálunk, ahol a társadalmi felemelkedés egyik feltétele gyarmati sorsunk megszüntetése volt, hol egyszerre kellett a belső és a külső haladást gátló tényezőket legyőzni. Ányos mindezt nem látta, nem is láthatta át, szóhasználatára elárulja, hogy valamit érzett ebből, egy kicsit a fülődő öröme érzik abban, ahogy a felvilágosodásnak minden csekélyke szalmaszálnyi eredménye után kap. S közben nyugtalanító és valóságos élményként ott folyik előtte Bessenyei ügye. 1778 óta Bessenyei helyzete elbizonytalanodott s ennek egyes fázisai világosan megmutatták, hogy bécsi pártfogói olyan eszköznek tekintik politikájuk kezében, akiért komolyan nem hajlandók exponálni magukat s minden jelentős érdeme is kevés ahhoz, hogy egyetlen magyar olygarcha ellenében a közvélemény, egyháza, barátai meg tudják védeni. Bessenyeihez 1779 koratavaszán írott s részben már idézett versei megmutatják, hogy Ányosban milyen kétségeket ébresztett a Bessenyei-ügy.

De nem kétséges, hogy pályájának kezdetén az elszántság és a reményesség uralkodik költészetében. A pálos atyák pápai iskolája nemzeti nyelvünk tiszteltetére és szeretetére nevelte, nagyszombati professzorai a múlt tiszteletét, tüzes magyarságot s felvilágosult eszméket tanítottak neki. Bacsay barátsága kiábrándította egyfelől számos illúzióból („Voltam dicsőségnek szomorú mezején: láttam, mennyi vér foly koszoruk tetején. Látom nem abban áll az igaz dicsőség, Aminek a neve minálunk vitézség. Mely szégyenre vál az emberi nemünknek, Mily vad indulatja vagyon még szívünknek!” — ilyeneket ír neki), másfelől egy oly körbe ragadta, melynek feje Bessenyei György, aki a

francia akadémiák példáján elindulva egy hasonló testületet akar létrehozni Budán. Ennek szervezésében, Bessenyeivel közös barátjának, a pesti pálosok tudós könyvtárosának, Kreskay Imrének révén Ányos tevékenyen részt vehet. Így jut el ez a munka odáig, hogy 1779 májusában megtartják alakuló ülésüket. Társaságuk neve: Hazafiúi Magyar Társaság. Elnöke Orczy Lőrinc, főtitkára Bessenyei, másodtitkára pedig az ifjú Ányos. Az alapítók közt ott van Horányi Elek, a nagynevű piarista professzor, kinek „Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum” című munkája 1145 magyarországi író művéről ad hírt a világnak s ama Ányos megénekelte orvos professzor, Rátz Sámuel, aki egyben a magyar orvosi műnyelv egyik megteremtője is, de virtuálisan ott van az egész magyar irodalom körükben. Ennek a nagyramenendő egyesülésnek lesz harmadik tisztségviselője a fiatal Ányos. Nemcsak lovaggá ütötték azzal, hogy Orczy és Bessenyei baráti körükbe fogadták, de mindjárt vezérré is tették, mert hiszen nyilvánvaló volt, hogy országos hírű társai közül ő rá vár a munka dandárja, a magyar írók és tudósok megszervezése, egyesülésük irányítása.

Nem csoda, hogy ezekben az időkben több benne a bizakodás, mint a kétség. Ám a fényes látkör, mely egy jó ügy szolgálatában országos hírűvé tehetné a pályakezdő költőt, hamarosan elborul. Egy ilyen társaság működéséhez az uralkodó engedélye szükséges és Mária Terézia, kit Ányos Rátz Sámuelhez idézett levelében „Anyánk”-nak nevezett, megtagadja az engedélyt. Ezzel a megalakult társaság szűk baráti körré szűkül, meg van fosztva a szervezkedés, a nyilvánosság elé lépés, a társadalmi hatás lehetőségétől.

Ez az elutasítás megrendíti Ányost, pontosabban rezignálttá teszi. Mert hiszen a felvilágosodás eszményeibe vetett hite nem rendül meg, az a meggyőződése, hogy az irodalom és a tudomány felvirágzása megjavítja az emberi életet, annyira épen marad, hogy ha erre később valami lehetőség látszik nyíltni, azonnal fellángol benne a lelkesedés, amint azt „A szép tudományoknak áldozott versek” bizonyítja, melyben a budai egyetem felavatását ünnepelte. De kudarcuk arról győzi meg, hogy a fennálló rend nem támogatja, sőt elgáncsolja az irodalom és a tudomány fellendülését, hogy egyelőre nem lehet semmit sem tenni. 1779 szeptemberében már Diogen házába invitálja Kónyit, hol is „megfontolván mindent világ piatzában, Mondgyuk, hogy múlandó s semmiség magában” (Kónyinak) s ez az a „letapodt ügyünk”, melyről ugyancsak Kónyinak írt 1779 októberében. Novemberben Barcsaynak ír költői levelet s ebben már azzal biztatja hadakozó barátját versírásra, hogy a múzsák „kedvellették hallani szavunkat, S hogy köttyük versekbe bús magyarságunkat” (Barcsay Kapitánynak). Nem valamely enyészet-fantázia, hanem őszinte rezignáció szól ugyanez év decemberében írt költői leveléből: „Hiszen ez a rende ember életének, Minden nap új sebéet érezi szívének. S tsak akkor talállya végét gyötrelmének, Midőn sirt készítnek hideg tetemének!” (Kónyinak.)

Innen kell nézni Felső-Elefánt-i magános kétségbeesését is: reménységeinek pusztulása után, együttérző barátaitól elszakadva került ide s ami elviselhetetlennek látszott Mária Terézia nyájas felszínű uralma alatt, az fokozódott II. József trónraléptével. De innen kell nézni azt a sajátos gazdagodását gondolatvilágának, melyet naplószerű pontossággal rögzítettek költői levelei. A derű, személyes sorsának érdeke mindörökké eltűnt ezekből a levelekből. Költészetének lírai alaphangja immár végképp ez marad: „Nehéz itt nem sirni! — vérezni kezd szivünk, Mért lettünk emberek, azon is kesergünk . . . Ó hát jó meghalni! Fussunk az élettől, Kérjünk szállást sírban nyugovó lelkektől. Ott van birodalma megelégedésnek, Nem mendereg ege ezer szenvedésnek!” (Barcsaynak, 1781. XII. 30.). De ez a könny nem valami testetlen világbánattól csordul ki a szeméből, a halált nem valami morbid enyészet-romantika váltja ki belőle, embervoltát azért szegényli, mert a földi istenségeket látja: „Látom, ő barátom, látom méltóságát, Látom hány fortélyok őrzik boldogságát. A szegénység s rabság kinos igájával Egy fényes oszlopon nyugszik pompájával” (uo.)

Valóságra érzékeny szeme még jobban megnyílt s meglátja a szegénységet és a rabságot. „Eltűnt már az arany százod boldogsága” (Barcsay Kapitánynak, 1780. I. 5.) — inti Barcsayt, aki aranykori pásztori álmokba menekülne a való világ előtt:

*Tsak kórók teremnek most Arkád rétein,
Ninnsen nyáj, nints juhász néhai mezein!
Nem ballagnak ökrök ezres seregekkel
Kik a kösziklákat rázták bögéekkel.
Hogy fáj szivünk ama telek nézésével,
Mellyet polgár öntöz buss verejtékével!
Ki bár asztagokat rak aratásából,
Mégis szároz kenyért eszik tarsolyából!*

(Uo.)

Az emberiség aranykorának, ahogy Ányos nevezi, a „nagy tavasz”-nak elmúltával többször is foglalkozik s látja, hogy az „ingyen készült étkek”, a „nem aratott boglyák” bősége elmúltán „Sóhajtással épül szegény uraságunk”:

*. . . Nem foly már most a méz fáknak leveléből,
Vagy tej a Dunának sziklás kutfejéből,
Sem lángok magoktól tűzkő rejtekéből,
Munkával verünk ki sziklákat eréből.*

(Kapitány Barcsaynak, 1780. III. 13.)

Így fordul szeme ennek a fejlődésnek felháborító antinómiáira. Mint láttuk, észreveszi az asztagokat rakó szegény polgár (paraszt) száraz kenyerét, de így nyílik rá szeme a „szegény szeretsen kinos igájára” is:

*Ember vagy és azért érdekel insége,
Ládd, mint ádázkodik népek fenésége!
Ezt okozta arany bűnös fényessége,
Gazdagság bálvány, haszon dühössége!*

*Kikkel a fősvénység szomju birtokáról,
Prédálni megy egész föld gojóbítsáról,
S leoldván tajtékos jármaít rudjáról,
Ember nyakra veti barmoknak nyakáról!*

*Lántzon, guson hordja halandó társait,
Kikkel rokon agyag alkotta tagjait.
Nem nézi könyveit, nem zokogásait,
Tsak vad nyeresége töltse tárházait.*

(Barcsaynak, 1782. V. 4.)

A szegény paraszt verejtekéről így fordul szeme az állati sorba döntött színesek gyarmati kizsákmányolására s innen csak egy lépés, hogy felismerje az idegen célokért hadba hajtott szolga-népek sorsát. Ányos ekkor már nem híve semmiféle hódító vérontásnak, de mégis különbséget tesz a nemzeti háborúk között, mikor „ha kikeltek szoros határokból . . . Hadat irtak önnön vérekből, honnyokból” s a mai állapot közt:

*Már most az áll elöl a vér feredőnél,
Kinek semmi köze nints nyereségénél,
Hal, vész, raboskodik más ditsőségénél,
S még is fázik ügye hivsége tüzénél.*

*Boldogtalan nemzet, ki így hurtzoltatol,
Tsillagos nyaklókkkal pórázon tartatol,
S ezer tselék által addig vakittatol,
Mig hazád s javadbul ki nem pusztittatol.*

(uo.)

Ennek az ellentett, visszás világnak fényénél ragyog fel szemében a szabadság eszménye, így ébred fel benne a zsarnokság gyűlölete. Nemcsak Caesart és a cézárokat gyűlöli, de a forradalmárt is, ha úgy hiszi, hogy a levert lánc helyett új békót hoz csak („Mit használt Londonnak Cronvel buzgósága, Mit király vérevel festett szabadsága, Ha ez is tsak azért verte le lántzait, Hogy önnön békóin lássa polgárait!” Egy jó barátomnak), benne szeplőtelen él a teljes szabadság eszméje, úgy ahogy az a felvilágosodás korában feltündökölt az emberiség szemében:

*O arany szabadság! hogy szülsz ily fiakat,
Kik felemelhetik ellened karokat?
Hiszen a természet kit-kit pályájára
Szabadon helyezhet élet piatzára;
Nem tsügg lántz, nem békó gyenge kezeiről,
Nem hull a rabságnak könyve szemeiről!
Ki foszthat meg tehát szivünk illy kintsétől,*

*Hogy életünk függjön másnak kegyelmétől,
Ha tsak a természet szentelt törvényeit
Őszve nem tapodja végzéseik rendeit?*

(110.)

„Hidd el, olly szív dobog nekem is mejjemben, Mellyet a szabadság lelkesít testemben” — írja Barcsaynak — s ő ki a „Kalapos király”-ban Boeskey, Thököly, Rákóczi harcáról még azt írta, hogy „Ezek szabadságnak arany zászlójával Hiteket keresték hazájok kárával” s II. Józsefet azért ostromozta, mert „oly káboságha” esett, hogy Lutherrel, Kálvinnal lépett barátságra, immár ezt írja:

*Ugy van, ne irtózzunk egymás vallásától,
Bár ezt Luthér szülte, s amaz Genevától
Költönözött hitel: egy vérből születünk,
Egy szabadság éaes tején neveltünk.
Mennyen bár barátom tornyatlan házában,
Hogy ott Istenének áldozzon magában,
S én fényes templomom márvány küszöbére
Lépjek teremtőmnek ditsősittésére:
Tsekély meghasonlás — ez nem ad hatalmat,
Hogy megtapodgyak egy szabad birodalmat.*

(Barcsaynak, 1782. II. 4.)

S valami növekvő belső szorongással érzi a felelősséget. A tudomány felelősségét, melynek haladása nem a remélt felvirágzást hozza, hanem az elnyomás, a szenvedés fokozását. Mintha az atomkor tudósainak belső háborgását hallanók feljajduló kérdéséből:

*Mi szükség volt tehát London piatzára
Kastélyt építeni Minerva számára,
Vagy büszke Leidennek szabad tájékára
Annyi tudóst hozni Rajnának partyára?*

*Ha tsak ezt tanulják Lock s Newton könyvéből,
Miként lehet hizni emberek véreből,
S e fölött dühösség gazdag méhelyéből
Ujj s meg ujj bünöket szedni kebeléből...*

*... O egek! nem elég hogy titkos szerekkel
Vész törvény, igazság altató mérgekkel?
Szükség még villogó kinzó eszközökkel,
Szegény világunkat dulni menykövekkel?*

(Barcsaynak, 1782. V. 4.)

Az egész nemzedék nevében érzi a felelősséget: „A jövő százok számot kérnek tőlünk, O bár ne szólának zokogva felőlünk!” (Barcsaynak,

1782. IV. 2.) Így jut el a csalódott, a világtól elzárt magános lélek a század uralkodó eszméinek csillagkörébe, így ismeri fel egyre elmélyültebben azokat az orvoslásra váró társadalmi bajokat, melyek ellen valaha az irodalom és tudomány fegyverével akart küzdeni s így válik, tehetetlenségre kárhozhatóva, egyre kevésbé tevékeny s egyre inkább érzékeny. Nem marad más számára, mint ami mindenkié, aki a sürgető felismerés és a kényszerű tétlenség kettős korlátja közé szorul, mint a háborgó érzés. Ne képzeljük a szentimentális költőt úgy, hogy könnyekké ocsítja gondjait, még kevésbé úgy, hogy örömet leli a könnyekben. Komor gondot s béklyózott kezet képzeljünk, világebresztő jajt és tehetetlen iróniát keressünk.

A hegyek árnyában sáppadó tavasz remete-magányán ül a költő, kezében Horatius vagy Jung, Bessenyei, Virág vagy Popé és Mármontel, Racin vagy Voltér, Cato vagy Lukánus s levelet ír egyre ritkábban válaszólgató barátainak: „Irtóztató igazságok között hánykolódunk; bár tsak az egész világ hallaná sohajtásainkat, talám találkozna valaki, a ki a letapodott emberiségnek kezeit nyujtaná. — Ugy de melly százodnak nem voltak Márk Auréliusai, Senekái? Munkájuk az égig magasztaltatik, de még általok nem jobbul a világ. — Mindenkor hasonló bűnöket átkozunk, s tselekszünk; és bár tsak azok mellett maradnánk, de addig ingereljük a szelid természetet, míg egészen ki nem forgattyuk sarkából és legalaa tsonabb tselekedetekre nem kényszerítjük! Mikor aztán szégyellei kellenne gyegeségünket, akkor ujj neveket gondolunk ki, hogy bűneinket erkölcsöknek lenni hidje a világ. Ezt jövendölte az én kedves Lukánusom, imigy énekelvén: . . . Ferrique potestas Confundet ius omne manu, scelerique nefando Nomen erit virtus!” (Barcsaynak, 1782. V. 4.).

A szentimentális Ányos nem nagy költő, de nagy lélek. Mert míg reményből kétségbe fordul sorsa, míg önmagát feladja, önboldogságáról rezignáltan lemond, nem kétkedik eszméinek igazában, nem adja fel elveit. Barcsay Ábrahám valaha mestere volt Ányosnak a felvilágosodás útján. Ám a tanítvány nagyon jól megtanulta a leckét s ő válik Barcsay mesterévé, midőn az megtorpan az úton s elfordulna a tudománytól, irodalomtól, a kultúrától s valami aranykori primitívizmushoz menekülne vissza. Lerontja Barcsay idillikus képzelgéseit s az áhított primitívizmust leleplezve a műveltség emberré nevelő erejét emeli magasra:

*Mégis, ha tekéntyük régi századinkat,
Midőn szekerinken vittük házainkat,
S ló husból készitvén vad vatsoráinkat,
Szünetlen rablással éltük napjainkat:*

*Irtóznak! . . . s öleljük Apolló hugait,
Hogy elhagyván Hemust s Athénás falait,
Ide lakni jöttek Dunának partjait,
Pallérozván népek szilaj szokásait . . .*

... *Mennyi gyönyörűség szeléd ideinkbe,
Mivel már Apollo lakik hegyeinkbe,
Ki oly nyájosságot öntött sziveinkbe,
Melly emberré téssen érzékenységekbe...*

(*Barcsay Kapitánynak, 1779. XII. 21.*)

„O ne mondd, barátom, jobb a magánosság S pásztori kunyhókkal népesült pusztaság” — inti barátját magános cellájából —

*Hidd el a természet futtya vadságait,
Ki nagy társosságra alkotta fiait.
Mi volna, ha most is Caucasus hegyénél
Nyilakkal küszködnénk Tánais vizénél?
Nem ismernénk London s Páris ékességét,
Hol az ész remekké tette mesterségét.
Tudom Kleist és Viland nem volt Indiában,
Sem frantzia Cornel Mogol országában...*

(*Barcsay Kapitánynak, 1780. I. 5.*)

Nem törik meg hite az emberi haladásban, az irodalom és tudomány felvilágosító, emberré nevelő hatalmában, bízik az emberi társadalom alkotásra ösztönző erejében. Ha a múltba fordul a tekintete, nem illúziókat kerget, hanem ösztönző példákat a szabadságra, a hősiességre, az emberségre. Ő is visszanez a Tánais partjára („Máskép esküdtünk mi Tánais partjánál, Vándorló atyáink első szállásánál” (Barcsaynak, 1782. II. 4.), de csak azért, hogy így sóhajtson a honfoglaló atyák utódaihoz: „Boldog együgyűség, szabadság ölében, O maradj fenn Árpád fiai szívében!” (uo.). Mátyást invokálja: „Mátyás, lám te erre hordván fegyveredet, Irgalom templomán hagytad nagy nevedet” (Barcsaynak, uo.) s ha a nagy temetőre fordul gondolata, azért idézi, hogy vissza fogja népét:

*Mennyit énekeltünk Spárta romlásáról,
Mennyit Lacedemon szomorú sorsáról.
Romát is megnéztük, Nilus vidékénél,
Hogy sirt Pompejusnak buss temetőjénél.
Térjünk már most vissza Moháts mezejére,
Boruljunk őseink elhullott vérére,
Kérjük zokogással szent árnyékaikat,
Ne hadják rabságra jutni fiaikat!*

(*Barcsaynak, 1781. VII. 27.*)

S ha nem is lett költőnek akkora, mint szellemnek, de igazi költővé nőtt nehéz sorsának igája alatt. Utolsó esztendeit, az elefánti s a székesfehérvári esztendőket nemcsak a haza s az emberiség sorsa felhőzi, de a növekvő testi szenvedés is: A kortársak ellentmondó s olykor naiv vallomásain ma már

nehéz eligazodnunk, de annyi bizonyos, hogy fiatal szervezetét nem egy baj támadta meg s hogy tudta halála közelgetését. A költő, kit a nyilvánosság tekintete, szerkesztők szigora, bírálók tanító szava nem irányított, kit a szavak korlátatlan áradására csábító Zrínyi-vers nem fegyelmezett, haláláról epigrammatikus tömörséggel ír:

*Érkezik már élttem vég szempillantása,
Kített lelkem agyag s romlandó szállása;
Megunta zsellérjét! kifogy erejéből,
Ezer kinnyainak kegyetlenségéből;
E nagy játék helynek vétkes piatzáról,
Színes örömöknél csak fővény halmáról!*

(A végső óra)

A vers kulcsa ígéinek minősége. Az egyetlen aktív cselekvés a halálé, az *érkezik*, a többi — *kített*, *megunta*, *kifogy* — csak a múltást, közönyössé válást, passzív elporlást idézi s a hatsoros vers harmadik sorába jut az utolsó ige (kifogy) s utána a siratók gondolatritmusos szerkezetével sorolja fel, miből fogy ki a romlandó test, honnan fogy ki az agyagból épült, szállását elhagyó lélek. A vers másik titka az a tömör plaszticitás, ahogyan a test és lélek viszonyát kifejezi (megunta zsellérjét), ahogy egy-egy jelzős kifejezéssel a világot jellemzi: nagy játékhely, vétkes piac, fővény halom. Ez a tömörség teszi széppé az utolsó két epigrammát, a Pálóczi Horváth Ádámnak írott befejező sorait: „Nem vagyok sem véred, sem régi barátod, Tsak azolta szeretsz, hogy kinomat látod” s a Pyrkernek ajándékozott Officium Rákócziánumba írottat („Egy-két szent sóhajtást tégy, kérlek, érettem”), melyben a sóhajtás szokatlan jelzője, a *szent*, az egyszerű szavakat áhítattal tölti s nemcsak a búcsúzózt, de Pyrkert is jellemzi. Megírja a maga „Balázsolás”-át, az „Ájtatos ének”-et, melyben mint gégeműtete előtt Babits Szent Balázst, ő a gyógyítást ígérő de halálát hozó kép előtt brunduziai boldog Lőrincet invokálja, ki a Székesfehérvárt védő magyarokat megsegítette, aki az elvágott erű asszonyt meggyógyította, „Más, ki rákot érezte Tüzesedni ki mellyéből, Tsak Lőrinczet nevezte S mindgyárt kigyógyul sebéből”, őt unszolja: „Testi, lelki sebeinket Látván, gyógyíts bennünket”

*S mint Fehérvár tájékán
Meggyőzted ellenségünket,
Ugy lelkünk nagy tsatáján
Segéltsd erőtlenségünket,
Hogy a véglehellések
Legyenek szerentsések.*

Ennyi csak, amit önmagáról ír,
A többi?

Néhány idegen mintákat követő, részben idegenből is vett divatos költői játék, mint a képeket illusztráló „Érzékeny gondolatok” s a heroidával

kísérletező „Érzékeny levelek”, egy hitbuzgalmi vers, melyet Batsányi szabad fordításnak tart, alkalmi versek (A szép tudományoknak áldozott versek, Gróff Eszterházi Pálnak pétsi püspökségre lett felemeltetését inneplő versek, Battyáni Károly halálán, Gróff Nádasdy Ferentz halálakor) s néhány valóban eredeti darab, köztük a híret megalapozó, kéziratban terjedő „Kalapos király” s a magyar szentimentalizmus örök minta-versei, anthológia-versei, az „Egy boldogtalannak panaszszai a halavány holdhoz”, a „Hív barátnak hívtől fájdalmas elválása”, az „Egy hív szívnek kedvesse sírja felett való panaszai”, stb. Ez utóbbiakról itt csak annyit, hogy ezeket nyilvánosságra szánta s hogy ezek világi, sőt szerelmes versek. Ezt érdekesebbnek tartom, mint azt a problémát, hogy vajon valóságos asszonyszemély-e ihletőjük, vagy egy fiktív szerelmi bánat ürügyén alkalmak csak arra, hogy a költő elsírhassa könnyeit. Mert ez a felvilágosodás első lépése, a világiasodás s ezt követi, feltarthatatlanul a másik, a népi formákkal való kísérletezés. Milyen meghatóan együgyű az első ilyen kísérlet, az „Esdeklés”, melyben még a műköltészet kifejezőskínese, sőt a mitológia is visszakísért, de amelyben már ott csendül valami az eltalált hang örömeiből:

*Tsak egy tsókot lophatnék le ajakadról,
Vagy egy rósát gyengén piruló artzádról!
Rabbá tett szép szemed,
Gyönyörű termeted.
A tiszta erkölts mosolyog személlyedről;
Venus tüzhelye füstölög a szivedről.*

*Ollyan vagy, mint a tavaszi vidám erdők,
Rósák illatnyáival játszó szelek, mezők.
Szív gyönyörüsége,
Éltem édessége!
Bár tsak isteni személyed enyim lenne!
S kezed által szerentséssé az ég tenne!*

A „Feő Generál gróf Nádasdy Ferentz halálakor” írott versben már néha a kuruc költészet hangjait halljuk halaványan visszhangozni:

*Hová hanyatlasz, virágzó hazánk?
Hát már nem tud más, csak bu, jönni ránk?
Nem is reményli nemzetünk többé hajnalát,
S éjjelében,
Kék egében,
Tsüllagot sem lát? . . .*

*. . . Lásd, így hagynak el a nagy férfiak,
Dítsóségedre nőtt haza-fiak.
Édes hazánk! te is velek immár vonaglasz,
Hatsak nem jó
Tsuda erő,
Melly megoltalmaz.*

Ebben már ott lüktet a „Tyukodi pajtás” énekének férfias-keserű ritmusa, hogy aztán megszülessék „A víg társaságról” vagy „Ivóének” címen ismert verse, melyről HORVÁTH JÁNOS azt írja, hogy „Ányos énekei közül legdalszerűbb, egyszersmind legfesztelenebb (s ennyiben legnépibb)” s azt, hogy „Még ekkor s jó sokáig (egészen az 1840-es évekig) ritka ez a tizenegyes sorfaj, mely oly eleven fordulattal ad igazi „dalszó”-jellegét a különben egyszerű strófának”:

*Éljen mái társaságunk,
Igaz magyar barátságunk!
Nem bántódik meg így Isten, sem ember:
A ki pedig ezt irigylé, gazember . . .*

*. . . Távozz tőlünk képmutatás,
Politzia, pallérozás;
Takarodgyál foszlánkosok közibe,
Akiknek születélt ravasz szivébe!*

*Nem tud a magyar sziv ahhoz,
Mert hívség illik bajszához!
Nosza pajtás! pederjük meg, s vigadgyunk;
Lesz még idő, hogy a buról aggódgyunk.*

Míg a magyar tizenegyesek perdülését hallgatjuk, már idehallik valami az igazi népdalból is, de két emberöltővel későbből is, Vörösmarty fóti boros kedvéből (Fölfelé megy borban a gyöngy, Jól teszi), Petőfi kecskeméti dínomdánomozó vígságából (Hegedűszó, furulyaszó, cimbalom), a jövődéből. S szinte el is feledjük már, hogy ezeket a szerelmes verseket, ezt a bordalt, ezt a kuruc dalokat idéző funerátor verset egy fehér csuhás, sápatag ifjú szerzetes írta, kit nemcsak az alázatosság szőrharája s a vezeklő kötél fog vissza a világtól, szerelemtől, hortól, harctól, hanem a napjait számláló halál.

Így siklik ki szinte a sír előtt mégis a szentimentalizmus könnyzáró rácsa megöl s jut el a jövődbe. Megteszi az első lépést azon az úton, mely a népet teszi majd úrrá hatalmasabb költők lantján az irodalomban s hozzákezd nagy pasquillusához, melyet csak a halál nem enged befejezni: „Még sem szünsz, kegyetlen, szivünket gázolni?” . . . Felcsattan a nyílt kérdés: „Melly Isten ád néki arra igazságot, Hogy ő rabszíjakra fűzze szabadságot?” A hang egyre keményebb: „Erőszakos úr vagy, nem pediglen király” . . . „Ha olly nagy tsászár vagy, szégyeld el magadat”. Nem jut verse végére, a megindult gondolatsor is nyitva marad. Nem baj. Petőfi végiggondolja s kimondja. Ez Ányos Pál emlékezete: Vörösmartyra, Petőfire gondolunk.